

S čopičem proti tiraniji: smo pozabili na umetnika, ki nam je vlival pogum?

Ob 125-letnici rojstva in 50-letnici smrti Toneta Kralja

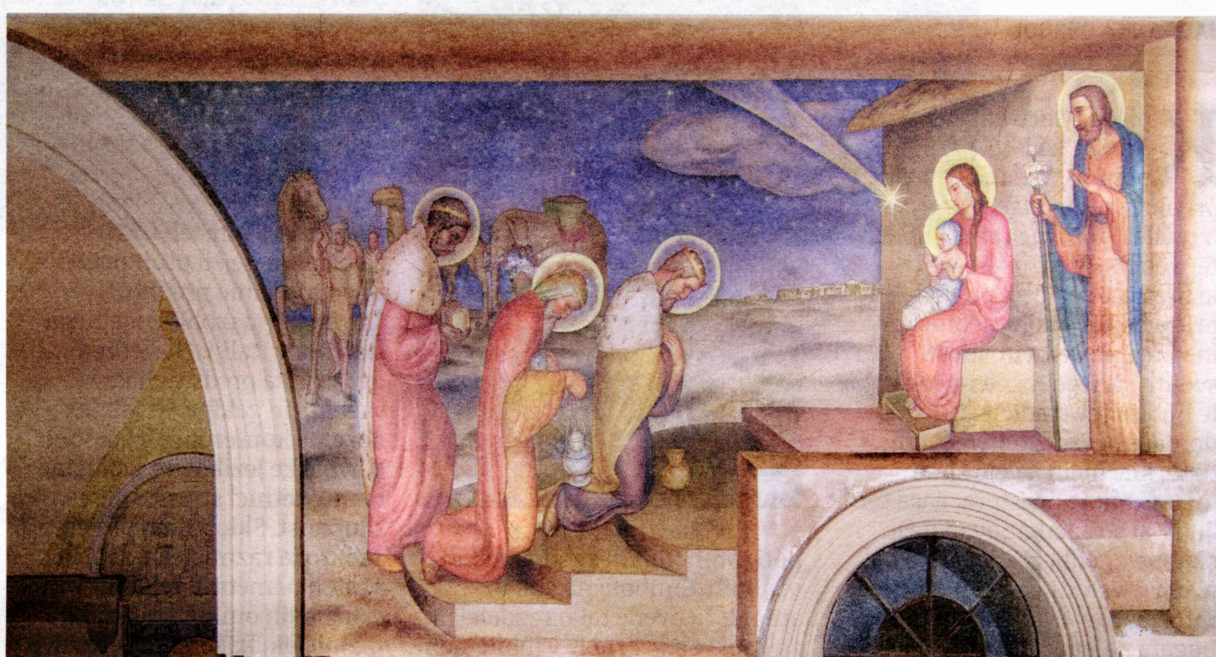
PIŠE
VERENA KORŠIČ

Skoraj neopazno je izzvenela dvojna obletnica velikega umetnika Toneta Kralja: 125-letnica rojstva in 50-letnica smrti. Izgubljena je idealna priložnost, da bi velikemu umetniku končno priznali tisto mesto v slovenski umetnosti, ki si ga je v svojem dolgem in izredno plodnem delovanju brezpogojno prislužil. Žal tudi Nova Gorica – Evropska prestolnica kulture 2025 ni izkoristila možnosti za dostojno predstavitev Toneta Kralja evropski javnosti in poživitev ugleda, ki ga je umetnik užival po Evropi v temnem obdobju polpretekle zgodovine. Razen redkih izjem se tudi naš zamejski prostor ni, kot bi pričakovali, oddolžil spominu umetnika, ki se je s svojim delom postavil na stran zatiranih in jim vlival poguma z močjo umetniške govornice v najhujših trenutkih fašistične okupacije. Že samo njegove monumentalne cerkvene poslikave, skoraj vse v primorskem pasu nekdanje zloglasne rapalske meje, bi morale biti zaradi svojega pomena in edinstvenosti v evropskem in morda tudi širšem prostoru uvrščene na UNESCOV seznam svetovne kulturne dediščine, saj imajo tudi v teh nemirnih časih in nepredvidljivih

TONE KRALJ

vojnih spopadih veliko povedati. Tone Kralj je zagledal luč sveta 23. avgusta 1900 v Zagorici pri Dobropolju na Dolenjskem, mehki, zaslanjani pokrajini, ki je rodila številne vrhunske ustvarjalce. V družini s šestimi otroki je že v najnežnejših letih spoznaval lepoto lesa in večino rezbarjenja, saj je bil oče spreten rezbar samouk z dolgo družinsko tradicijo. Domače umetniško okolje je poleg Toneta prevzemalo tudi pet let starejšega brata Franceta, ki mu je bil prvi vzornik in ga je poleg domačega kaplana Andreja Orehka spodbujal k risanju. Po končani osnovni šoli so Toneta poslali na škofijsko gimnazijo v Šentvid nad Ljubljano v upanju, da se bo kasneje odločil za duhovniški poklic. Tonetov

PEVMA

FOTO CARLO SCLAUZERO

talent je takoj opazil tamkajšnji profesor risanja, duhovnik in slikar Gašper Porenta, ki je mladega dijaka podpiral v umetniških stremeljenjih in mu celo dovolil uporabo lastnega kabineta. Maturo je Tone opravil šele leta 1920, saj je bil pri sedemnajstih letih mobiliziran v cesarsko vojsko in na reki Piavi doživel njen razpad. Marsikaj je videl in doživel v vojaški suknji, ki ga je iz mladostniških sanj potisnila v dozorelost in drugačno dožemanje človeškega življenja. Jeseni leta 1920 se je ob drugih umetnikih z bratom Francetom predstavil javnosti na XVII. vseslovenski umetnostni razstavi v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani. Zaradi nenavadnega, popolnoma novega sloga je razstava vzbudila veliko pozornost v negativnem, a tudi pozitivnem smislu. Mnogi so v tem zaznali nov veter in odločilni premik v slovenski umetnosti. Tone še ni imel formalne slikarske izobrazbe, njegov mentor je bil brat France, ki je takrat za seboj že imel študij na likovni akademiji na Dunaju in v Pragi. Namesto v bogoslovje je Tone istega leta na priporočilo Riharda Jakopiča odšel na likovni študij v Prago, kjer je stanoval z Božidarjem Jakcem, ki ga je navduševal za grafiko. Po vrnitvi v Ljubljano je nekaj časa študiral na oddelku za arhitekturo Tehniške fakultete in se tudi poročil s slikarko, keramičarko in izdelovalko lutk Maro Jeraj (hčerko violinista Karla Jeraja, koncertnega mojstra dunajske dvorne opere in filharmoničnega društva), ki je pogosto sodelovala pri njegovih slikarskih popotovanjih po Primorski. Kraljeva prva uresničena poslikava cerkve sv. Helene na Premu je pomenila uvod v cerkveno slikarstvo, ki se mu je intenzivno posvetil v času med obema vojnoma in med drugim svetovnim spopadom na Primorskem in z njim nadaljeval tudi v povojnih letih (npr. Vrtojba, Mirenski grad, Trebče, Opatje selo, Pesek, Šmartno v Brdih, Štandrež, Dornberk). Nežno dolenjsko dušo je pretresla usoda primorskih Slovencev, ki so po priključitvi Italiji začeli spoznavati

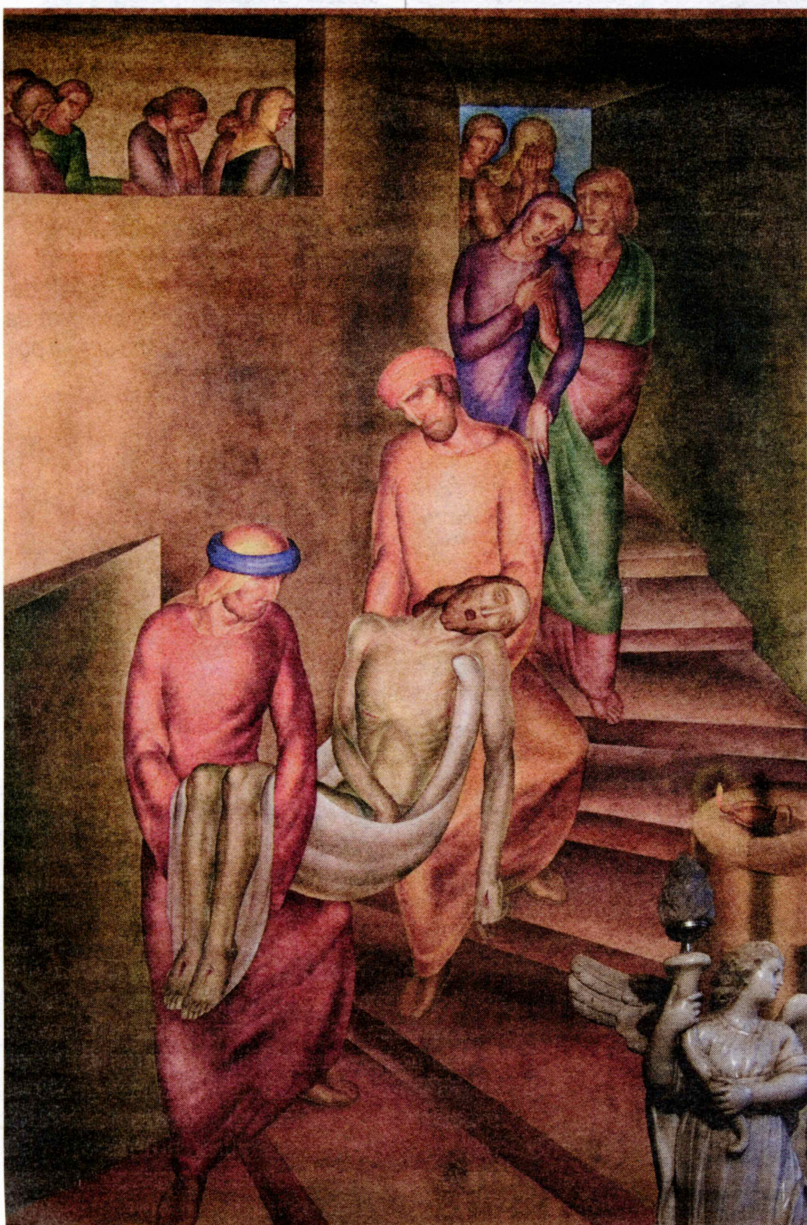

TRST, SV. IVAN

FOTO CARLO SCLAUZERO

pravi obraz nove oblasti. Zavestno in z namenom se je Kralj odločil za delovanje na izpraznjeni primorski umetnostni sceni zaradi vedno glasnejših fašističnih izzivanj. Odločil se je po svojih močeh pomagati ljudem pod vedno hujšim fizičnim in duševnim pritiskom, čeprav je prav v desetletju pred drugo vojno beležil s svojimi deli velike uspehe na razstavah v največjih evropskih prestolnicah in osvojil več prestižnih nagrad. Trikrat je razstavljal tudi na Beneškem bienalu (četrtič so mu italijanske oblasti prepovedale). S tako popotnico bi lahko nadaljeval delo in kariero v tujini, a sta mu njegovi etična drža in moralna neoporečnost narekovali, da se

je s čopičem začel boriti proti krivicam in trpljenju, ki so jih doživljali Primorci v času najhujših genocidnih izpadov črnosrajčnikov. Bil je prepričan, da je tudi z umetnostjo možna miroljubna odporniška drža. Po poslikavi v Volčah leta 1927 je bil sicer deležen kritik tudi s strani goriškega nadškofa Franciška B. Sedeja, a mnogi so njegovo umetnost, ki je prinesla svežino in preobrat v epigonsko in dokaj obrtniško cerkveno slikarstvo, sprejeli z navdušenjem. Tone Kralj je takoj navezal stike s slovenskimi čedermaci in laičnimi izobraženci, političnimi voditelji, povezanimi v tajno organizacijo, da bi laže kljubovali nasilju.

KATINARA

FOTO CARLO SCLAUZERO

SVETE VIŠARJE

FOTO CARLO SCLAUZERO

Prihajala so naročila za cerkvene poslikave od Sv. Višarij pa do morja v Tržaškem zalivu. V širokem pasu zasedene primorske zemlje, na skrajnem zahodnem robu jezikovne meje, so nastajale cerkvene poslikave z globoko simbolično vsebino, barvno simboliko in pogosto z drzno motiviko, nanašajočo se na takratne politične razmere (npr. Avber, Tomaj, Sv. Višarje, Katinara, Pevma, Most na Soči, Šentviška Gora, Hrenovice, Lokev, Slivje, Soča, Trenta). Svetopisemskim zgodbam je skušal najti vzporednice s takratnimi socialnimi, kulturnimi in političnimi razmerami; v podobi negativnih osebnosti npr. Poncija Pilata, Juda Iškarijota, raznih rabljev, hudičev so se pojavljali fašistični oblastniki. S tem je Kralj veliko tvegalo, oblasti so mu bile stalno za petami. Zaradi tega se je za nekaj časa umaknil. V Benetkah in Rimu je študiral arhitekturo, morda tudi z mislijo in željo, da bi nekoč ustvaril celostno sakralno

umetnino, cerkveni prostor, za katerega bi lahko sam načrtoval arhitekturo in jo obogatil z lastnim slikarskim in kiparskim okrasjem ter notranjo opremo. Žal se mu ta želja ni uresničila. V Gorici je umetnik stkal prijateljske stike s pomembnimi osebnostmi, npr. s politikom Jankom Kraljem, glasbenikom Lojzeto Bratužem in duhovniki, npr. Jožetom Abramom, ki mu je naročil poslikavo cerkve sv. Silvestra in sv. Ane v Pevmi, z Rafkom Premrlom, ki ga je zaprosil za Križev pot na stezi proti Sv. Višarjam, Ivanom Rejcem itd. Številne je tudi portretiral (npr. Lojzeta Bratuža, Ivana Rejca, Ivana Trinka). Vračnost Toneta Kralja v naš kulturni prostor se kaže tudi v sodelovanju z Goriško matico in Goriško Mohorjevo družbo, za kateri je večkrat ilustriral knjižne izdaje, in v prisotnosti v Katoliški knjigarni, v kateri so bila na ogled in naprodaj ob drugih umetniških stvaritvah tudi njegova dela. Vrsta nagrobnikov v našem obmejnem

prostoru dokazuje umetnikovo ukoreninjenost v primorsko stvarnost in ljubezen in spoštovanje javnosti do te globoko verne, srčne, poštene, odgovorne in dosledne osebnosti. Omeniti je treba vsaj nagrobni spomenik nedolžni žrtvi fašizma Lojzetu Bratužu na goriškem mestnem pokopališču. S tem dejanjem se v nevarnih časih Kralj ni bal izpostaviti se in se pokloniti prijatelju, najbolj zastraženemu pokojniku tistega časa. Nad 40 poslikanih cerkva se pridružuje ogromnemu opusu tabelnih oljnih slik, grafik, od lesorezov in jedkanic do litografij, risb, knjižnih ilustracij – kdo ne pozna opreme Levstikovega Martina Krpana – procesijskih bander, mozaikov, cerkvene opreme, kipov, nagrobnikov, javnih spomenikov itd. V vsej svoji umetniški ustvarjalnosti je Tone Kralj ohranjal v središču zanimanja človeka v posvetnih in duhovnih razsežnostih, v različnih življenjskih zgodah in nezgodah, strahu, upanju, revščini, sreči, nesreči, delu in veselju. Rad je posegal v ljudsko izročilo, v vsakdanje življenje v ciklusi lesorezov in jedkanic; najbolj kritičen, drzen in neustrašen je v delih, ki obravnavajo politično spletkarjenje, zarote in hudobijo. Skozi celotno delovanje je kritično opazoval in presojal dogajanje v družbi.

Z bratom Francetom je utemeljil ekspresionizem in novo stvarnost na Slovenskem. V začetku je bil še močno pod bratovim vplivom, tako da ju je včasih kar težko ločiti. Proti koncu dvajsetih let prejšnjega stoletja sta se razšla, zasledujoč vsak svoja umetniška stremjenja. Odpor do preveč objektivnega impresionizma je Toneta privedel do drugačnih miselnih izhodišč; pomembna so mu bila predvsem duhovna obzorja, notranje doživljanje, poudarjanje čustev, ki se jim je morala podrežati vidna oblika. A zunanja resničnost ga je po nekaj letih privedla do plastičnih oblik nove stvarnosti, ki so se po potrebi krepile, nato pa začele popuščati. Umetnika so polagoma prepuščale iskanju svojevrstnega, prepoznavnega sloga, v katerem se plastičnim elementom

PESEK

FOTO CARLO SCLAUZERO

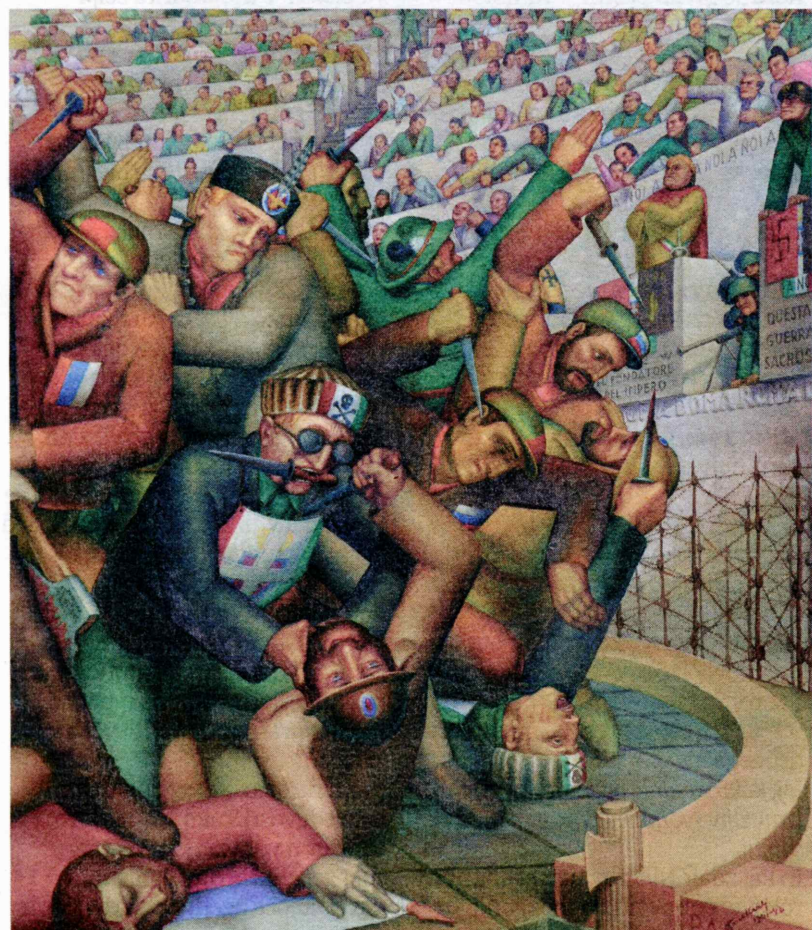

TRIPTIH V PEVMI

FOTO JMP

pridružuje realistični videz, ki se včasih spremeni v ljudsko obarvano prvinskost. Poveča se pripovednost – kot nekakšna oživiljena srednjeveška "biblia pauperum" – , ki je nadomestila prejšnje redkobesednost, poudarek in izraznost posameznih figur. Kralj je odlično poznal vse zgodovinske umetnostne izraze in jih včasih prilagojene tudi vpeljal v svoja dela: bizantinsko hieratičnost, izokefalijo, renesančno dvodelnost, diagonalno gibanje v prostoru in še marsikaj. Natančno poznavanje Svetega pisma pa ga je večkrat navdihnilo za povezovanje dogodkov nove in stare zaveze – "concordia veteris et novi testamenti". Posebnost je tudi njegovo pogosto upodabljanje slovanskih svetnikov in slovenskih svetniških kandidatov, ljudskih motivov, slovenskih posebnosti itd. Ker je bil Tone Kralj nasprotnik vseh totalitarnih režimov, se po končani drugi svetovni vojni ni znašel v domovini; ostal je vedno nekje ob robu javnega zanimanja, čeprav je doživel tudi nekaj razstav, prejel nekaj javnih naročil in leta 1972 celo Prešernovo nagrado za življenjsko delo. Prav zato se je rad vračal na Primorsko, ki jo je čutil kot svojo drugo domovino, saj ji je posvetil svoje najboljše ustvarjalne moči; z novimi naročili ali restavriranjem prejšnjih je ohranjal umetniške in prijateljske vezi; številna njegova dela so obogatila tudi zasebne zbirke. V pogovoru za Novi list (17. 6. 1965) je med drugim povedal: "Želel bi le, da to ogromno delo, nagrmađeno vzdolž cele meje, ne bi ostalo brez koristi tistim, katerim je bilo dano, in namenu, kateremu

je bilo določeno." To bi lahko imeli tudi za umetnikovo oporoko, ki naj nas spominja, da moramo njegovo kulturno dediščino, nastalo v težkih časih in kasneje, skrbno ohranjati in budno opazovati njeno stanje. Cerkevne poslikave so namreč krhke, ker niso freske, ampak oljne slike na ometu in mnogo bolj občutljive na atmosferske spremembe in na zdravje podlage. Naj ob tej priložnosti omenimo tudi namizni oltarni triptih Rojstvo (Jaslice), ki ga hrani cerkev v Pevmi in krasi (poleg motivov iz drugih cerkva na Primorskem) tudi letošnje božično številko našega lista. Ta umetniški biserček je prepotreben restavriranja. Z donacijami bi ga lahko rešili propadanja in s tem vsaj nekoliko počastili Kraljevo iztekajoče se jubilejno leto. Rodna Dolenjska se je Tonetu Kralju oddolžila leta 1974 s postavitvijo stalne razstave njegovih del v Galeriji Božidar Jakac v Kostanjevici na Krki, kjer je tudi preživel zadnja leta aktivnega življenja in tam zapustil v formi vivi med zadnjimi deli Tri dobe in Matijo Gubca. V večnost je po zasluženem plačilo odšel 9. septembra in našel svoj zadnji dom v Kostanjevici na Krki. Tone Kralj, veliki umetnik, prenovitelj cerkvenega slikarstva in eden največjih umetnikov 20. stoletja na Slovenskem, naj trajno ostane v našem spominu in zavedanju zaradi lepote in duhovne globine njegovih del in zaradi neizbrisnih zaslug pri uporabi proti nasilju na Primorskem v najtemnejših časih naše zgodovine na stičišču dveh narodnosti in kultur.

"PANEM ET CIRCENSES", 1941-1942

